

УДК 911.2 (477.4)

**ГРОШОВИЙ ОБІГ ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ
ІСТОРИКО-ГЕОГРАФІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ОСВОЄННЯ ТЕРИТОРІЇ
ЗВЕНИГОРОДСЬКОГО РАЙОНУ ЧЕРКАСЬКОЇ ОБЛАСТІ
У МЕЖАХ МІЖЗОНАЛЬНОГО ГЕОЕКОТОНУ
«ЛІСОСТЕП-СТЕП» ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ**

Лячинський С.С.¹, Ситник О.І.²

¹*Звенигородський районний краєзнавчий музей*

²*Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини*

На прикладі Звенигородського району Черкаської області розглянуті історико-географічні особливості освоєння окремих територій міжзонального геоекотону «лісостеп-степ» Правобережної України. Зроблений аналіз розвитку досліджуваної території відповідно до обґрунтованих етапів (періодів) заселення та господарського освоєння геоекотону. Наведені приклади обігу монет з метою визначення впливів і взаємозв'язків різних культур на території Звенигородського району упродовж окремих етапів його освоєння.

Ключові слова: міжзональний геоекотон; ландшафт; освоєння території; розвиток; обіг монет; антропогенна деградація ландшафтів; екотонно-геохімічні бар'єри.

Постановка проблеми. З геоекотонами найтісніше пов'язані історична доля людства, що визначається особливостями географічного середовища, в надрах якого народжувались нові народи, нові культури, нові держави [7, 11]. Для таких цивілізаційних осередків П.М. Савицьким ще на початку ХХ ст. був запропонований термін «місце розвитку», під яким розумілась «єдність соціально-історичного середовища і зайнятою нею територією» [7].

Зрозуміло, що далеко не вся територія геоекотону рівномірно освоювалась. Упродовж тривалого часу окремі ділянки залишались безлюдними, незаселеними, а інші, навпаки, приваблювали завойовників і переселенців з інших територій тощо. У межах міжзонального геоекотону «лісостеп-степ» Правобережної України можна виокремити окремі осередки найдавнішого заселення, які, власне, і визначають загальну картину історико-географічних особливостей освоєння цієї території. До таких осередків варто віднести територію сучасного Звенигородського району, яка має підвищений речовинно-енергетичний і середовищевірний потенціал.

Аналіз попередніх досліджень. Вивченням історико-географічних особливостей освоєння екотонних територій займаються уже досить тривалий час. Л.М. Гумільов виявив таку закономірність: «... виникнення нових народів пов'язане з пограничними областями»; «... монотонний ландшафтний ареал стабілізує проживаючі в ньому етноси, різномірний – стимулює зміни, які ведуть до появи нових етнічних утворень» [5, 6]. На думку В. Ніколаєва, геоекотони виступають в еволюції Землі як місця зародження не лише біологічного і ландшафтного різноманіття, а й різноманіття етнічного [7]. Аналіз поки що нечисленних

літературних джерел стосовно заселення й господарського освоєння регіональних геоекотонів та наші польові дослідження показують, що ландшафтне різноманіття геоекотонів в процесі їх антропогенізації суттєво збільшується.

Значний внесок у дослідження території Звенигородського району зробили місцеві краєзнавці С.С. Лячинський [10, 11], О.Г. Клочко, І.П. Гірич, Г.Е. Ховрах [19], Я.Р. Ліпінський, О.О. Міклашевський, О.М. Наріжна та ін., які визначили роль та особливості його розвитку. Зокрема, С.С. Лячинський деталізував походження та значення Звенигородки (Звенигори) для розвитку краю, обґрунтував заснування міста, враховуючи історичні та географічні особливості місцевості. Г.Е. Ховрах зробив опис с. Козацького, розташованого поблизу Звенигородки. О.М. Наріжна доклала значних зусиль, досліджуючи етнографічні особливості регіону.

Метою дослідження є вивчення грошового обігу як відображення історико-географічних особливостей освоєння території Звенигородського району Черкаської області у межах міжзонального геоекотону «лісостеп-степ» Правобережної України.

Результати дослідження. Міжзональний геоекотон «лісостеп – степ» Правобережної України саме відноситься до тих територій, які відповідно концепції Л.М. Гумільова [5, 6], є сприятливим для етногенетичних процесів і включає південну частину лісостепової і північну частину степової смуг. До його складу входить Південно-Подільська та Південно-Придніпровська височинні області Дністровсько-Дніпровського лісостепового краю та Південно-Подільська, Південно-Придніпровська схилово-височинні області Дністровсько-Дніпровського північно-степового краю [7].

Як відомо територія геоекотону відрізнялась з давніх часів сприятливими умовами для проживання та життєдіяльності людини. Ресурси лісостепу забезпечували продуктами харчування й одягом, ліс оберігав від небезпеки, лучно-степові й степові ділянки давали можливість зручного облаштування житла, полів та розведення худоби. Також, варто зазначити, що міжзональний геоекотон «лісостеп – степ» відрізняється з-поміж інших територій високим рекреаційно-естетичним потенціалом ландшафтних комплексів. Наявність зазначених ознак доводить, що міжзональні геоекотони мають не лише підвищений речовинно-енергетичний потенціал, але й духовний, естетичний та психотерапевтичний [7, 16].

Виділяється декілька етапів (періодів) заселення та господарського освоєння геоекотону «лісостеп – степ» Правобережної України: доскіфський, скіфський, епохи Київської Русі, народної колонізації, початкового промислового освоєння, радянський, сучасний [7, 16].

Звенигородський район знаходиться в центральній частині Черкаської області, займає площу 1 тис. км² на півдні лісостепової зони у межах Південно-Придніпровської височинної області на півночі міжзонального геоекотону «лісостеп – степ» Правобережної України (територія Звенигородського району ототожнюється з поняттям «Звенигородщина», яка з історичної точки зору охоплює окремі території Лисянського і Тальнівського районів). Це дає можливість прослідкувати освоєння окремої незначної за площею території в межах міжзонального геоекотону відповідно виокремлених етапів. Вивченню історії Звенигородського краю допомагають нумізматичні дослідження. Відомості про місця знахідок скарбів та поодиноких монет дають можливість робити певні висновки стосовно освоєності території, про появу і розвиток поселень, визначати більш точну хронологію і періоди матеріальної культури, аналізувати прокладання торгівельних шляхів та зв'язки з іншими регіонами, скласти уявлення про обсяги і інтенсивність торгівельних контактів, оцінити стан розвитку економіки. Разом з тим, обіг тих чи інших монет на певній території відображає політичні впливи, стан і ефективність державного правління.

Середня Наддніпрянщина, де розташований сучасний Звенигородський район, здавна була краєм залюдненим. Тут жили мисливці на мамонтів кам'яної доби, були трипільські поселення, мандрували кочові народи. В могильниках часом трапляються монети, які виконували роль прикрас, амулетів, талісманів.

Найдавніші монети на Звенигородщині зафіксовані археологами під час розкопок Великого

Рижанівського кургану. Це були золоті пантікапейські монети-стратери. Дослідником Готфрідом Оссовським у 1887 р. в бічному жіночому похованні скіфського вождя було знайдено два золоті персні, щитками яких слугували монети, досить грубо припасовані до обручок. Один перстень важив 11,4 г, інший – 11,3 г. На монеті зображено голову бога Пана, увінчану плющем і короною, на реверсі – зображення грифона з списом у дзьобі.

Досліджуючи центральне поховання скіфського вождя у цьому ж кургані в 1995-1997 рр., міжнародна українсько-польська археологічна експедиція під керівництвом Сергія Скорого і Яна Хохоровські знайшла ще один схожий перстень з золотою боспорською монетою. Всі ці три монети з Великого Рижанівського кургану датуються від 330-315 до 314-296 рр. до н.е.

Перші століття н.е. дають знахідки римських монет. Їх пов'язують з поселеннями черняхівської культури, яку деякі дослідники вважають приналежною слав'янським племенам, зокрема антам. Осіле землеробське населення займалося переважно землеробством, розвивались ремесла: гончарство, обробка заліза, виготовлення ювелірних прикрас. Поселення черняхівської культури були поширені в Середній Правобережній Наддніпрянщині, на території Середнього Подніпров'я часто зустрічалися в басейні р. Рось. Існування черняхівської культури датується від II до V і, навіть, до VII ст. н. е. Прослідковується зв'язок цих племен з населенням сусідніх римських провінцій, що (підтверджується чисельними знахідками римських монет).

На значну кількість знахідок римських монет, карбованих за різних імператорів від Траяна до Марка Аврелія Антоніна (I до III ст. н. е.) вказував ще В.М. Доманицький. «Нами лично собрана около десятка римских монет II й III ст. по течению р. Гнилого Тикича, от впадения его в Высь и до г.Звенигородки, т.е. на протяжении более 40 верст... Такие же монеты нами находимы и по нижнему течению р. Горского Тикича [7]. «...Монеты, начиная с римских, находимы были повсюду. Римские найдены в с. Толстой, г.Звенигородке, а также в с.Стебном, Колодистом, Лоташовой и Романовке» [7]. На Звенигородщині вони були знайдені у Вільховці, Багачівці, Гудзівці, Звенигородці, Кобиляках, Майданівці, Рижанівці, Ризиному, Стебному, Стецівці, Шевченковому, Водяниках. Це пояснюється тим, що у I-III ст. н. е. вплив Римської імперії поширювався на північний схід до Дунаю і Дністра. М.Котляр зазначає, що римські монети перших століть нашої ери хоч і зустрічаються масово на території України, але виконували вони, головним чином,

функції накопичення скарбів і сировини для ювелірів-золотарів і ремісників [10].

Свого часу в Звенигородці, поблизу р. Гнилий Тікич, було знайдено кілька римських срібних монет, а в 2007 р., на південно-східній околиці міста також було знайдено досить цікавий скарб римських монет. Він складався з дрібних римських монет початку нашої ери і до місцевого музею потрапило вісім з них (сім мідних, і одна не карбована, нагадує відливку бронзи за розміром і формою схожого до монети). Напевне, призначення цього скарбу було ужитковим, накопиченням для подальшого використання під час виплавки бронзи [11].

Цікава топографія знахідок римських монет на Звенигородщині. Прикметно, що майже всі вони прив'язані до тих сіл, поблизу яких виявлено сліди поселень черняхівської культури. Зокрема, у Багачівці знайдено срібну монету імператора Антоніна Пія, Вільховці – монети часів Траяна, Антоніна Пія, Авреліана, у Гудзівці – римські бронзова та срібна монети, у Майданівці – монета часів Марка Аврелія, Рижанівці – срібна монета Марка Аврелія, у Стебному – срібна монета Антоніна Пія, у Стецівці – бронзова монета Траяна та денарій Марка Аврелія. Всі ці артефакти датуються I-III ст. н. е. Також отримані ґрунтовні відомості про знахідки римських монет на території с. Ризине: срібні і бронзові денарії Траяна, Марка Аврелія та Коммода.

Виявлені в Звенигородському районі сліди поселень черняхівської культури, вказують на те, що на початку нашої ери були розвинені зв'язки з півднем і римські монети I-III ст. н.е. підтверджують поширення певних інтересів римлян на праслав'янські території краю.

Далі в нумізматичних знахідках є великі прогалини. Слов'янські племена здійснювали мінову торгівлю і монетарного обігу не було. Відомо, що київські князі брали данину медом, воском, хутрами і шкурки куниці до початку обігу монет відігравали важливу роль в торгівлі східних слов'ян з арабським Сходом. Згодом навіть виникла грошова одиниця, яка мала відповідну назву – «куна». Спроби чеканки монети Володимиром Святославовичем, Святополком і Ярославом Володимировичем не відіграли великої ролі. Вже пізніше з'являються монетні гривні – видовжені зливки срібла, вагою 160-200 г, які були одиницею обігу в XII-XIII ст.

У першій половині XIII ст. Київська Русь зазнає монголо-татарської навали і на правічних слов'янських землях починається загарбницька окупація. Монетний обіг практично зникає і знову розвивається мінова торгівля. Рибалки, мисливці,

бортники мають для обміну хутро, мед, віск. Частково розвиваються промисли, які використовували місцеву сировину. На території Звенигородщини, крім візантійської монети та гривні київського типу в с. Попівка, нумізматичних знахідок періоду Київської Русі фактично не виявлено.

З початку XIV ст. набирає розмаху обіг джучидських або золотоординських монет. До кінця XIV ст. територія Звенигородського району перебувала під владою золотоординських ханів і різного роду податки та інші витрати вимагали обігу певної грошової маси.

Поодинокі знахідки монет того часу особливо цікаві. Так, на Звенигорі в с. Гудзівка, свого часу було знайдено срібний краківський грош часів Казимира III, який карбувався в 1360-1370-х рр. в досить обмеженій кількості.

За часів інкорпорації Литвою земель Київської Русі у другій половині XIV ст. карбування монет починається за Володимира Ольгердовича (1360 - 1395 рр.). Проте походи Вітовта, Ольгерда, Скиригайла, поширення литовської експансії до Середньої Наддніпрянщини, рух далі на південь до Чорного моря, ніяк не сприяли розвитку торгівлі на Звенигородщині. Після битви під Синіми Водами та південних походів Вітовта і Скиригайла наприкінці XIV ст., коли в 1394 р. було взято під литовську зверхність Черкаський і Звенигородський замки, починається витіснення золотоординських ханів, але джучидські монети ще тривалий час перебували в обігу. Як вважають деякі дослідники, вони вживались в торговельних операціях до кінця XV ст. Разом з тим, потрібно згадати і про наявність в ті часи волзьких або татарських гривень лодієподібної форми, датованих XIV ст., які також були в обігу до кінця XV ст.

З огляду на цю історичну передумову варто звернути увагу на досить унікальний скарб з такими гривнями, знайдений в Стара Буда ще у 1863 р. В керамічному горщику знаходилось 5 лодієподібних гривень вагою 189 -198 г. та 2212 срібних монет. Переважали джучидські монети, але були і генуезько-кримські і навіть сербська. Проникнення монет генуезьких колоній Північного Причорномор'я, заснованих у XIII-XV ст., цілком зрозуміле – саме через них здійснювалась на той час транзитна торгівля між Заходом і Сходом. Цікаво, що джучидські монети з цього скарбу були як з контрамарками, так і без, що дає можливість зробити певні висновки про тогочасне політичне становище території. Контрмаркування, або надчеканка, робилась на монеті іншої держави для підтвердження легітимності її обертання на цій території, у випадках, коли не карбувалася власна

монета або коли власної монети не вистачало для «повноцінного» обігу.

Литовське контрмаркування джучидських монет (скарб із Старої Буді) пов'язано з політичним впливом. Кількість срібної джучидської монети, яка була в обігу на території України з XIV ст., вимагала від литовської влади, що в XV ст. встановлювала свою зверхність, певних дій для утвердження власної грошової одиниці, монет, які б утверджували литовську присутність і верховенство в економічному житті краю.

Можна зробити висновки про походження і час приховання скарбу в Старій Буді. В XV ст. Звенигородська земля була ареною боротьби між литовськими князями і кримськими ханами за політичний та економічний вплив на українських землях. Це протистояння тривало до кінця XV – поч. XVI ст. Особливо спустошливим виявився похід кримського хана Менглі-Гірея в 1482 р., коли татари захопили і зруйнували Київ, поруйнували і розграбували південні замки. Мабуть, саме тоді, в часи татарської навали, місцеві жителі приховали скарб. Щодо формування скарбу, то його варто розглядати суто як продукт місцевого грошового обігу.

Принагідно зауважимо, що саме с. Стара Буда та ближні до Звенигородки села Водяники і Мизинівка мають прадавню історію, поблизу яких знайдені сліди трипільської та черняхівської культур, стародавні городища, Жигмонтове замчище. Та й сама назва села – Стара Буда, свідчить про промисел на базі місцевої сировини, де з деревини древніх, прадавніх лісів виготовляли поташ, який використовувався для виробництва пороху. Будами називались підприємства з виробництвом поташу. В Звенигородському краї цей топонім зустрічається в назві багатьох поселень. Але тільки одне названо Старою Будюю, що вказує на особливу давність саме цього осередку промислового виробництва: «село получило название, как свидетельствуют древние насыпи золы, оттого, что с незапамятных времен существовал здесь поташный завод»[1].

На початку XVI ст., після відтіснення татар із земель Наддніпрянщини, починається нова сторінка в історії Звенигородського краю. Ще до Люблінської унії 1569 р. польські королі починають активну експансію на українські землі, розширюючи свої і повноваження, та перебираючи владні функції литовських князів. Так, саме за Зигмунда Августа (Сигізмунд II Август, король польський, а від 1548 р. і Великий князь литовський) відбудовується Звенигородський замок. Від 1572 р. починають брати на державну службу козаків, яких називають реєстровими. Згодом, цю ж політику продовжує польський король Сигізмунд III Ваза.

Після Люблінської унії вплив Польщі в південно-східному напрямку посилюється. Вагомішого значення набуває Черкаський замок, відроджуються Звенигородський і Чигиринський замки, згодом будується Уманський, закладається і укріплюється Лисянський замки, триває процес залюднення краю, піднімаються з руїн давні осаді.

Відбудова зруйнованого татарами Звенигородського замку в 1545 р. дала поштовх економічному розвитку краю. Замок служив як проміжний пункт на шляху від Брацлава до Черкас, що об'єднував Поділля і Наддніпрянщину. Посилення економічного розвитку краю особливо помітне від поч. XVII ст., зростають масштаби промислового виробництва, з'являється міське служиле населення, розвиваються ремесла, обабіч шляхів будуються кузні, шинки, корчми.

Коли у 1620 р. Сигізмунд III Ваза надає Янові Даниловичеві Корсунське староство, де складу якого, крім Корсуня, входили Стеблів, Лисянка, Звенигородка, той починає активно відбудовувати посади, а «у віддалених місцях, в лісах понад Тікичем, закладає поташні буди, які дають йому 1500 злотих річного доходу... Торгівля поташем розвивалася і сягала навіть до Гданська» [10, 11]. У першій чверті XVII ст. на Україні панує відносна стабільність (деякі історики називають цей період «золотим спокоєм»). Все це сприяє налагодженню товарно-грошових відносин, розвитку обігу монет. Карбування монет в Речі Посполитій сягає великих розмірів, і, вивчаючи нумізматику знахідки, можна відслідковувати історію розвитку поселень.

Монети поч. XVII ст. найчастіше зустрічаються як на Звенигородщині, так і безпосередньо на території самого міста та його околиць. Зокрема знайдені трьохгрошовики та півторагрошовики, карбовані у 1595, 1617-1623, 1627 рр. Півторагрошовики, на Україні звані «чехами», були найбільш поширеними монетами в XVII-XVIII ст.

Неменш цікавими є повідомлення про скарби монет того періоду. У Вільховці та Водяниках ще у 1884 р. було знайдено скарби монет Сигізмунда III Вази вагою 2 фунти (понад 800 г.), та 20 фунтів (більше 8 кг) відповідно. У Моринцях 1887 р. знайдено скарб, який складався із солідів польських, шведських і пруських, карбованих в XVII ст. Кілька десятків шведських шелягів (солідів) також було знайдено в Павлівці у 1883 р. [12].

Для чіткішої уяви тогочасного обігу монет варто доповнити топографію знахідок. В с. Боярка (зараз Лисянського району) в 1849 р. знайдено скарб із 20 монет, карбованих як за часів Сигізмунда III, так і Яна II Казимира, тобто від початку до середини XVII ст. Неповдалі с. Орли (нині Лисянського району) 1889 р. знайдено два

скарби, один з яких складався із 225 польських, пруських, шведських, ризьких монет карбування 1616-1633 рр., інший – із 66 польських і голландських монет XVII ст.

Серед знахідок монет початку XVII ст. варто окремо відзначити копійку, карбовану Лжедмитрієм, знайдену південніше с. Кримки (нині Шполянського району) неподалік Лип'янки і Межигірки, обіч стародавнього шляху, який перетинав Звенигородщину в південно-східному напрямку і вів до Златополя та Новомиргорода [17]. Принагідно згадати, що тут є один цікавий топонім Митниця, який позначається між Межигіркою і північною околицею Лип'янки. Це свідчення про давні торговельні шляхи півдня Звенигородщини.

Перебуваючи під іноземним впливом, Україна була змушена користуватись чужою монетою, на наших землях не вживались монети місцевого карбування, і грошовий ринок України суттєво залежав від різних політичних криз, воєн, політичного втручання в економіку. Це особливо стає помітним в другій половині XVII ст., коли грошовий ринок зазнає частих криз і до обігу вливається значна кількість низькопробної та мідної монети. Відомо, що повноцінну вартість монети визначає тільки вага дорогоцінного металу і з цією метою використовувались золоті та срібні монети. Необхідно зауважити, що в середньовіччі срібло цінувалось досить високо і було досить широко вживаним металом саме для карбування монет. Із-за того, що гроші, як особливий товар, виконують свої функції міри вартості інших товарів, вони надзвичайно чутливі до політичних та соціальних потрясінь. Разом з тим, карбування монети в середньовіччі було і виразом утвердження влади, державності, незалежності. Монети наприкінці XVI - поч. XVII ст. карбували різні світські і духовні володіння, маленькі герцогства та князівства і навіть міста. В деяких випадках, коли бракувало монети, як траплялось в містах, що перебували в облозі знаходили вихід у розрізанні на шматки срібного посуду, келихів та інших речей, ставили тавро і використовували ці шматочки як монети. На цьому фоні цікавими є версії про випуск власної монети Богданом Хмельницьким. Під час Визвольної війни 1648-1654 рр. гетьман прагнув проводити самостійну фінансову політику. Зустрічаються відомості про те, що Богдан Хмельницький карбував монети за власним зразком.

Війни XVII ст., економічні та політичні негаразди змусили уряди і правителів вдаватись до карбування здешевленої монети. Зниження вартості повноцінної монети відбувалось як шляхом зменшення її ваги, так і додаванням

лігатури, різних сплавів. А карбування мідних грошей фактично перетворювало ці монети лише в знак вартості. Принагідно згадати, що паперові гроші теж не що інше, як знак вартості.

Щоб проаналізувати входження мідної монети в український грошовий обіг і, зокрема, на територію Звенигородщини, варто розглянути деякі політичні події XVII ст. Річ Посполита, Росія, або, як тоді її називали, Московія, Швеція – цей трикутник істотно впливав на життя українських земель. Так, у війнах між Польщею і Швецією на боці поляків брало участь українське козацтво, в Лівонії воювало чотири козацьких полки на чолі з Самійлом Кішкою. А під час визвольної війни шведська королева Кристіна, дочка Густава II Адольфа (правила 1633-1654 рр.) встановлювала зв'язки з Богданом Хмельницьким, намагаючись створити військовий союз проти Польщі. Про це згадує Павло Алеппський, описуючи подорож антиохського патріарха Макарія до Богдана Хмельницького в Богуслав. В той же час, після Переяславських статей, посилюється політичний і економічний вплив Російської держави.

Не менш цікавою є історія з карбуванням монет Петром Дорошенком. Монетний майстер Янко Гранковський у Лисянці карбував чехи (півтора-грошовики), шеляги (соліди) і шостаки (шестигрошовики). Було встановлено, що він використовував штемпелі, з якими до цього працював у Львові. Якщо він і був фальшивомонетником, то не самодіяльним, бо робив це з дозволу Петра Дорошенка. Та й говорити про фальшування в цьому випадку якось некоректно. Як вже згадувалося, монети того часу були низькопробними, але ж монетами, а не паперовими знаками. В умовах тогочасної інфляції, карбуючи їх, Дорошенко фактично здійснював несанкціоновану емісію монети.

Всі ці події знайшли своє відображення, в обігу монет. Вже згадувалося про шведські шеляги – соліди, трапляються знахідки монет, карбованих за королеви Кристіни, виявлені як на території міста Звенигородки, так і обіч шляху поблизу Тарасівки. Таким чином, спостерігається проникнення на грошовий ринок шведської мідної монети. А пізніше, постійні війни, які вела Швеція, призвели до того, що Карл XII почав чеканити великі прямокутні мідні монети-плоти. Згодом і Петро I в Росії запровадив таку монету. Але як не намагались ці войовничі правителі підняти вартість мідних монет, по суті, вони були і лишались кредитними за змістом. Це стало помітно, коли ще в 1659 р. за часів Яна Казимира, польський уряд, щоб вийти з скрутного фінансового становища, погодився з пропозицією італійця Боратіні

карбувати мідні соліди. Така емісія величезної маси мідних монет зруйнувала непридатний для кредитних грошей, якими були по суті мідні «боратинки», грошовий ринок Речі Посполитої [11]. «Боратинки» на Звенигородщині, як не дивно, зважаючи на їх велику емісію, зустрічаються зрідка. Певно, що до них місцеве населення ставилось з недовір'ям, бо відомо лише про дві знахідки таких монет на території Звенигородщини.

Недовіра до мідних грошей виявилась помітною. Адже здавна срібні гроші, хай навіть іноземного карбування, обслуговували український ринок. Варто зробити невеличкий екскурс саме в термінологію. Походження слова «гроші» сягає до латинського «гросус» – великий. Так називали велику срібну монету, карбовану в Генуї ще з 1172 р. Згодом карбування таких монет поширилося в Чехії, Угорщині, Польщі, що відіграло велику роль в розвитку грошового обігу і карбуванні монет в Галицькій Русі. Срібна монета зміцнювала економіку і, користуючись цією монетою, Україна в середньовіччі вже була в Європі, і, за сучасною термінологією, інтегрована в європейську економіку, та знаходилась, так би мовити, в «зоні євро».

Коли йдеться про Московію, тогочасну Російську державу, то там розвиток монетарних відносин відбувався під впливом сходу. В Росії свого срібла не вистачало, доводилось переплавляти чужу монету або проводити контрмаркування іноземної, також доводилось карбувати мідні монети. Саме тому процес витіснення з українського ринку західноєвропейської монети йшов досить повільно, зважаючи на традиційне тяжіння до срібних грошей. Серед суто політичних причин повільного включення в обіг російської монети історики називають і наслідки Конотопської перемоги 1659 р. гетьмана Івана Виговського над московськими військами князя Трубецького. Тоді провалилась запланована спроба реорганізації грошового обігу України за московським сценарієм, що певною мірою загальмувало процес утягнення країни у російський фінансово-економічний простір. Воевода київський Бутурлін доповідав російському урядові, що надісланих на жалування місцевому гарнізоні 154 мідних полтинників «полковник и начальные люди и солдаты не взяли, потому, что в Киеве казаки и мещане и торговые люди не токмо полтинников – и мелких медных денег ни за что не емлют» [6].

Але політика введення в обіг мідної монети не припинялася. Як пише літописець Самійло Величко, продовжував цю справу Петро I, який «после баталии Полтавской со шведом монету старовечную... во всей Малой Руссии вывел и выгубил» [8]. Петром I було введено в обіг мідну

копійку досить великого розміру. На той час, поширеною була мідна монета – денга (з тюркської – монета). Дві денги дорівнювали одній копійці. Карбувалась і полушка, мідна монета номіналом в південги, або четверта частина копійки. Понад століття, з 1700р. до 1810 р. тривала емісія цієї дрібної розмінної монети.

Саме такі гроші найчастіше на Звенигородщині трапляються в знахідках, які характеризують першу половину XVIII ст. Так, мідна денга представлена монетою карбування 1719 р. (Петро I), далі відомі карбування 1731, 1734, 1738, 1739 рр. (Анна Іванівна) та 1747, 1748 рр. (Єлизавета Петрівна).

З метою зменшення кількості мідних монет в обігу грошей Катерина II ввела випуск паперових грошей – асигнацій для покриття бюджетних дефіцитів і фінансування великих воєнних витрат імперської політики Росії.

Про певну політичну роль мідної копійки в др. пол. XVIII ст. за часів Катерини II говорить така малопомітна деталь. В поемі Т.Шевченка «Гайдамаки» є рядки: «Бачиш? Гайдамака! // Ось копійка... подивися...// Хіба ти не знаєш?» В примітці до поеми це пояснюється так: «Йдеться про мідні гроші, зокрема копійки, які слугували в гайдамаків як розпізнавальний знак». Саме російська мідна копійка, велика, важка, служила своєрідним гайдамацьким жетоном, знаком, що визначав приналежність до гайдамацтва.

Завершують знахідки монет XVIII ст. мідна монета номіналом в дві копійки, карбована 1800 р. за царювання Павла I, та велика, діаметром 36 мм мідна монета номіналом в 2 копійки 1800 року.

Срібні монети іноземного карбування ще перебували в обігу протягом XVIII ст. Про це свідчить скарб польських, шведських, брандербурзьких монет карбування XVIII ст., знайдений в с. Будище. Але і російська монета вже дає про себе знати. Серед скарбів останньої чверті XVIII ст. привертає увагу скарб російської мідної монети, також знайдений в с. Будище [8].

Про фінансові проблеми імперського уряду Росії свідчать і кредитні монети, карбовані в 40-х роках XIX ст... Серед знахідок маємо мідні монети з написом «1 копейка серебром» карбування 1841-1842 рр., дві копійки сріблом карбування 1844 р. та півкопійки сріблом карбування 1846 р.

Варто відзначити, що в XIX ст. зменшується кількість скарбів як засобу накопичення та приховання грошей. На Звенигородщині зафіксовано лише знайдений поблизу Свято-Михайлівської церкви в Катеринополі в 1887 р. скарб, який складався з 52 російських монет карбування в 1812-1820 рр. [1].

Поширенню карбування російської мідної монети сприяв розвиток гірничодобувної промисловості. Уральські і алтайські копальні давали не лише залізо. Інтенсивно розвивається видобуток міді, срібла і навіть платини. Саме уральське срібло дало можливість зміцнити курс російської монети, посилити її значення в обігу грошей. А вже в XIX ст. гірничодобувна промисловість Російської імперії, освоюючи сибірські, забайкальські родовища, зміцнила курс грошей, збагатила золотий запас імперії. Варто згадати, що Радянський Союз теж діяв саме таким чином. Освоєння, використовуючи підневільну працю, далекосхідних, колимських, магаданських родовищ золота певною мірою покривало витратну, малопродуктивну економіку імперської держави.

Принагідно зазначимо, що срібні монети зустрічаються в знахідках порівняно рідко. Тут, напевно, відіграло роль не тільки те, що з ними більш дбайливо поводитися, зважаючи на високу вартість, а й те, що в обігу вони були менш поширені. Ще варто зауважити, що великі срібні монети використовувались для виготовлення жіночих прикрас – дукачів. В Україні коштовними жіночими прикрасами були разки намиста з коралів та намисто з дукачами. Дукачі – ця назва пішла від монети дукат, досить поширеної здавна в ряді європейських країн. Для виготовлення такої прикраси до срібної, а хто заможніший, то і до золотої монети, припаювали або приклепували вушко, нанизували на разок намиста. За кількістю та вартістю монет судили про заможність, така прикраса передавалась жінкам роду в спадок.

Звернемо увагу і на те, що в Україні заможну людину називали дука – багач, багатий. Так повернулося значення слова, адже монету дукат стали так називати ще на поч. XIII ст. за титулом правителя Венеції – венеціанського дожа. Дож – латиною «дукс» (вождь, князь). Звідси і дуче.

На сімейних світлинах українських родин часто можна побачити жінок в святкових вбраннях, з низками коралів та дукачами на шиї. Звичай цей побутував ще в перших десятиліттях XX століття. Про виготовлення дукачів в цей період свідчить той факт, що в дукачах знайдено навіть срібну монету Латвійської республіки номіналом п'ять латів, карбовану в 1931 р. Зараз дукачі раритети. За розповідями, під час голодомору 1932-1933 рр. міняли їх в «Торгсинах» на пару фунтів борошна чи пшона. І таке було вже із зворотним монетарним обігом в Україні. Монети, що слугували символом заможного життя, ставали останньою надією на виживання в роки фізичного і духовного гноблення.

Лишила свій слід на Звенигородщині і німецька окупація 1941-1944 рр. Серед знахідок монет

трапляються рейхспфеніги номіналом 10 і 50 пфенігів карбування 1940-1941 рр. Одна з монет, датована 1944 р. і знайдена в Звенигородці, привертає особливу увагу, адже місто було звільнено від окупантів 28.01. 1944 р. під час Корсунь-Шевченківської битви. Певно, це був останній слід німецької окупації, коли згублено щойно відкарбовану монету.

Повоєнна грошова реформа 1947 р., проведена в Радянському Союзі, підвищила купівельну спроможність карбованця, гроші старих зразків обмінювались у співвідношенні 10 до 1. Роздрібною монетою ця реформа не зачепила. Реформа 1961 р. також проводилась обміном старих грошей у співвідношенні 10 до 1, не торкнулася монет, які на той час вже були в обігу, що істотно підвищило їх купівельну вартість монет.

Нищівного удару по обігу монет Радянського Союзу завдав розпад цієї союзної держави. Процесу передувала зростаюча інфляція кінця 80-х рр. XX ст., коли в державі грошова маса істотно перевищила товарне виробництво.

Варто зазначити, що сучасний грошовий обіг здійснюється переказами, електронними засобами, банкоматами тощо. Принагідно згадаємо, що банкомати навіть видають готівку не менше як п'ятидесятигривневою купюрою. Розмінна монета втрачає своє місце в торговельних операціях. Є повідомлення, що в Україні та у інших країнах світу стурбовані тим, що витрати на карбування розмінної монети вже перевищують її номінальну вартість і подекуди відмовляються від неї, заокруглюючи вартість товарів. Таким чином, монета виводиться з обігу і часто викидається. Через десятиліття, а то і століття, нумізмати натраплять на потужний пласт знахідок сучасної розмінної монети.

Висновки. Таким чином, природні умови Звенигородського району з давніх часів сприяли проживанню та життєдіяльності людей. Лише перелік археологічних культур народів і племен, що освоювали зазначену територію, дає можливість зробити висновок, що вона відноситься до регіонів стародавнього і тривалого заселення та різнобічного господарського освоєння. Разом з тим, історичні й політичні процеси не завжди сприяли рівномірному заселенню й господарському освоєнню території Звенигородського району. В окремі періоди відбувалось інтенсивне освоєння природних ресурсів, в інший час суспільно-господарський розвиток території уповільнювався внаслідок її прикордонного положення на межі двох культур: кочової, найчастіше войовничої, спустошливої за своїми наслідками та осілої, землеробської, недостатньо захищеної тощо. І вивчення грошо-

вого обігу суттєво доповнюють уявлення про історико-географічні особливості освоєння території Звенигородського району Черкаської області у межах міжзонального геоекотону «лісостеп-степ» Правобережної України.

Література

1. Антонович В.Б. Археологическая карта Киевской Губернии(текст). В.Б. Антонович. – М., 1895.
2. Археологические памятники Звенигородского района (текст): машинопис: ЗКМ ТФ. Умань. – 1968.
3. Браичевський М.Ю. Римська монета на території України (текст). М.Ю. Браичевський. – К., 1959.
4. Гумилев Л.Н. Етногенез и биосфера Земли / Л.Н. Гумилев. – СПб: Экспрос, 2002. – 226 с.
5. Гумилев Л.Н. Этносфера: история людей и история природы / Л.Н. Гумилев. – М.: Экспрос, 1993. – 107 с.
6. Денисик Г.І. Міжзональний геоекотон «лісостеп – степ» Правобережної України / Г.І. Денисик, О.І. Ситник. – Вінниця: ПП «ТД «Едельвейс і К», 2012. – 217 с.: іл.
7. Доманицький В.М. Отче об археологической экскурсии в Звенигородский уезд, Киевской губ. летом 1901 года. К., 1903.
8. Котляр М.Ф. Грошовий обіг на території України доби феодалізму (текст). М.Ф. Котляр. – К.: «Наукова думка», 1971.
9. Круль В.П. Ретроспективна географія з основами етногеографії. Навч. посібник. Чернівці: Родовід, 2014. – 296 с.
10. Лячинський С.С. Звенигора... Звенигород... Звенигородка / С.С. Лячинський // Спадщина. Наук. – попул. краєзн. журнал для вчителів, учнів, студентів, краєзнавців. – Звенигородка: Звенигородське комунальне ВПП. – 2009. - № 1-2 (7-8). – С.2-10.
11. Лячинський С.С. Обіг монет на Звенигородщині та його історична, економічна та політична сутність / С.С. Лячинський // Спадщина. Наук. попул. краєзн. журнал для вчителів, учнів, студентів, краєзнавців. – Звенигородка: Звенигородська ВПП. – 2010. - № 199). – С. 2-16.
12. Нумізматичні знахідки на Звенигорі (текст) // Спадщина. – 2004. – с..
13. Паславський А. Стратегічне значення Звенигородки в історії Середньої Наддніпрянщини / А. Заславський // Спадщина. Наук.-попул. краєзн. журнал для вчителів, учнів, студентів, краєзнавців. – Звенигородка: Звенигородське комунальне ВПП. – 2009. - № 1-2 (7-8). – С. 11-22.
14. Савицький П.Н. Географические особенности России / П.Н. Савицький. – Прага, 1927. – Т. 1. – С. 30.
15. Ситник О.І. Історико-географічні особливості заселення та господарського освоєння території міжзонального геоекотону лісостепової і степової смуг Правобережної України / О.І. Ситник // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету. Серія: Географія. – Вінниця, 2008. – Вип.. 16. – С. 28-32.
16. Ситник О.І., Історико-географічні особливості освоєння території Звенигородського району Черкаської області у межах міжзонального геоекотону «лісостеп-степ» Правобережної України. // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету. Серія: Географія. – Вінниця, 2014. – Вип.. 26. – С..
17. Стефанович В.А. Археологические памятники Уманщины (текст): машинопис: ЗКМ ТФ 424 (В.А. Степанович) 1963.
18. Фенглер Х. и др. Словарь нумизмата. М.: «Радио и связь», 1992.
19. Ховрах Г.Е. Село Козацьке (текст). Ч. I: нариси з історії села: машинопис: ЗКМ ОФ. № 1078 / Г.Е. Ховрах. – с. 10-11.
20. Щербаток В.М. Історіє регіонів України: Лисянщина. – К.: Логос, 2002.

References

1. Antonovich V.B. *Arheologicheskaja karta Kievskoj Gubernii (tekst)* [Archaeological Map of the province of Kiev (text)] – Moscow, 1895 [in Russian].
2. *Arheologicheskie pamjatniki Zvenigorods'kogo rajona (tekst): mashinopis* [Archaeological sites Zvenigorod District (text): typing]: ZKM TF. Uman. – 1968 [in Russian].
3. Brajchevs'kij M.Ju. *Rims'ka moneta na teritorii Ukraini (tekst)* [Roman coin on the territory of Ukraine (the text)]. – Kiev., 1959 [in Ukrainian].
4. Denisik G.I. *Mizhazonal'nij geoekoton «lisostep – step» Pravoberezhnoj Ukraini* [Mizhazonalnyy heoekoton “forest - Steppe” Right-Bank Ukraine] – Vinnicja: PP «TD «Edel'vejs i K», 2012. – 217 p.: il [in Ukrainian].
5. Domanic'kij V.M. *Otchet ob arheologicheskij ekskursii v Zvenigorods'kij uезд, Kievskoj губ. letom 1901 goda.* [Report on archaeological excursions in Zvenigorod district, Kiev province. in the summer of 1901] - Kiev, 1903 [in Russian].
6. Fengler H., i dr. *Slovar' kuzmzata.* [Numyzmata dictionary] Moskva; «Radio i svijaz'», 1982 [in Russian].
7. Gumilev L.N. *Etnogenez i biosfera Zemli* [Ethnogenesis and biosphere of the Earth] – Saint Petersburg: Jekopros, 2002. – 226 p. [in Russian].
8. Gumilev L.N. *Jetnosfera: istorija ljudej i istorija prirody* [Ethnosphere: history and the history of nature] – Moscow: Jekopros, 1993. – 107 p. [in Russian]
9. Hovrah G.E. *Selo Kozac'ke (tekst). Ch. I: narisi z istorii sela: mashinopis:* ZKM OF. № 1078. – p. 10-11 [in Ukrainian].
10. Kotljar M.F. *Groshovij obig na teritorii Ukraini dobi feodalizmu (tekst)* [Money in Ukraine era of feudalism (text)] – Kiev: «Naukova dumka», 1971 [in Ukrainian].
11. Krul' V.P. *Retrospektivna geografija z osnovami etnogeografii navch. posibnik.* [Retrospective geography of the basics of Ethnography] - Chernivci: Rodovid, 2014. – 296 p [in Ukrainian].
12. Ljachins'kij S.S. *Obig monet na Zvenigorodshhini ta jogo istorichna, ekonomichna ta politichna sutnist'* [Circulation coins on Zvenyhorodshyni and its historical, economic and political nature] // Spadshhina. Nauk. popul. kraez. zhurnal dlja vchiteliv, uchniv, studentiv, kreznavciv. – Zvenihorodka: Zvenihorodska

- VPP. – 2010. - № 199). – P. 2-16 [in Ukrainian].
13. Ljachins'kij S.S. *Zvenigora... Zvenigorod... Zvenigorodka* [Zvenyhora ... Zvenigorod Zvenyhorodka ...] / / Spadshhina. Nauk. – popul. kraezn. zhurnal dlja vchiteliv, uchniv, studentiv, kraeznavciv. – Zvenihorodka: Zvenygorodka utility runway VPP. – 2009. - № 1-2 (7-8). – P.2-10 [in Ukrainian].
 14. *Numizmatichni znahidki na Zvenigori (tekst)* [Numismatic findings on Zvenyhora (text)] // Spadshhina. – 2004 [in Ukrainian].
 15. Paslavs'kij A. *Strategichne znachennja Zvenigorodki v istorii Seredn'oi Naddniprojanshhini* [Zvenyhorodka strategic importance in the history of the Middle Dnieper] // Spadshhina. Nauk.-popul. kraezn. zhurnal dlja vchiteliv, uchniv, studentiv, kraeznavciv. – Zvenihorodka: Zvenygorodka utility runway VPP. – 2009. - № 1-2 (7-8). – P. 11-22 [in Ukrainian].
 16. Savickij P.N. *Geograficheskie osobennosti Rossii* [Geographical features of Russia] – Praga, 1927. – T. 1. – P. 30 [in Russian].
 17. Shherbatjuk V.M. *Istorija regioniv Ukraïni: Lisjanshhina*. [History of Regions of Ukraine] – Kiev: Logos, 2002 [in Ukrainian].
 18. Sitnik O.I. *Istoriko-geografichni osoblivosti zaselennja ta gospodars'kogo osvoennja teritorii mizhzonol'nogo geoeotonu lisostepovoï i stepovoï smug Pravoberezhnoï Ukraïni* [Historical and geographical features of population and economic development in mizhzonolnoho heoeotonu steppe and steppe zone of Right Bank Ukraine] // Naukovi zapiski Vinnic'kogo derzhavnogo pedagogichnogo universitetu. Serija: Geografija. – Vinnitsa, 2008. – Vip. 16. – P. 28-32 [in Ukrainian].
 19. Stefanovich V.A. *Arheologicheskie pamjatniki Umanshhiny (tekst): mashinopis* [Archeological monuments Umanshynu (text):] : ZKM TF 424. – 1963 [in Ukrainian].

Лячинский С.С., Ситник А.И. Денежный оборот как отображение историко-географических особенностей освоения территории Звенигородского района Черкасской области в пределах межзонального геоэкотона «лесостепь-степь» Правобережной Украины. На примере Звенигородского района Черкасской области рассмотрены историко-географические особенности освоения отдельных территорий межзонального геоэкотона «Лесостепь-степь» Правобережной Украины. Соответственно выделены этапы (периоды) заселения и хозяйственного освоения геоэкотона, проанализовано развитие территории Звенигородского района. Приведены примеры оборота монет с целью определения влияния и взаимосвязи различных культур в пределах Звенигородского района на протяжении отдельных этапов его развития.

Ключевые слова: межзональный геоэкотон; ландшафт; освоение территории; развитие; обращение монет; антропогенная деградация ландшафтов; экотонно-геохимические барьеры.

Lyachinsry S.S., Sytnyk O.I. The circulation coins as a mapping of the historical and geographical features of development of Zvenigorod district of Cherkasy region within interzonal geoeotone “Forest steppe – Steppe” of the Right-Bank of Ukraine. For example Zvenigorod district of Cherkasy region considered historical and geographical features of the development of certain areas interzonal geoeotone “Forest steppe – Steppe” of the Right-Bank of Ukraine. The analysis of investigated territory according to grounded stages (periods) of settlement and economic development geoeotone were done. Examples circulation coins to determine the effects and interactions of different cultures on the territory of Zvenigorod area during certain stages of its development were given.

Key words: interzonal geoeotone; landscape; land development; development; circulation coins; anthropogenic degradation of landscapes; ecotone geochemical barriers.